

TÉREY TEREI

– „A szellős térben és a szűk időben”: *Tanulmányok Térey Jánosról*. Szerkesztette: BALAJTHY Ágnes, MELHARDT Gergő és RADNAI Dániel Szabolcs. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2023, 285 lap –

RADICS VIKTÓRIA

szabadúszó irodalomkritikus, esszéíró, műfordító

radicsria@gmail.com

Nem kívánom most minősíteni a Térey-kultuszt, amiről a bevezetőben a kötet szerkesztői is, felettébb disztingváltan, említést tesznek; ez kultúrpolitikai téma, a konferenciakötet nem foglalkozik ilyen trivialitásokkal, annál inkább elmerül Térey János koherens, meglepő tudatossággal és becsvággal épített – ha nem is felépített, mert hiszen hirtelen derékba tört – életművében. Az egyes művek, műcsoportok, különleges műfajok elemzése mellett átfogó jellegű tanulmányok is olvashatók az oeuvre jellegzetességeiről, egyes aspektusairól, problematikáiról. Kevésbé érintették az előadók az opusok tanulságait, mert ezek a tanulmányok nem kritikai szelleműek – noha annak idején Térey több műve viták keresztüztüzebe került –, hanem analitikusak vagy szintetizáló igényűek, és a méltatás az alaptónusuk; az irodalomtudomány és a kritika még mindig távol esik egymástól, mintha ennek így kellene lennie.

Valamennyi előadó-tanulmányíró megegyezik abban, hogy Térey János tragikus módon megszakadt életműve az ezredforduló magyar irodalmában kimagasló jelentőségű és sok továbbgondolni – továbbírni? – való tartalommal és formával terhes; mivel sosem lett „kész”, annál több nyitott kérdést hagyott maga után. Irodalmi művei erőteljesen, netán kifejezetten közéleti jellegűek voltak, a jelenkori magyar társadalom és kultúra problémáival foglalkoztak (az alanyi költészet már-már kimaradt nála, vagy maszkkal fedetten bújt csak elő) – kérdés, hogy öt évvel a halála után ki folytatja a szépirodalomban az ilyen társadalmi, (meta)politikai kérdezést, legalábbis azon az oldalon, amely elutasítja az agresszív állami ideológia által erőltetett téziseket és sablonokat. Darvasi Ferenc, aki Térey posztumusz interjúkötetét szerkesztette, a tanulmánykötet végén közölt beszélgetésben azt mondja, hogy „a mellettünk lévő háború, a Covid, a klímakatasztrófa, Európa anyagi lecsúszása: annyira János tollára való témák” (278), s ezzel sejteti, hogy Térey János írói alkata, elhivatottsága – amint Esterházy Péteré is – ma hiányzik a szépirodalmi szcénából. Mintha ő lett volna az utolsó nagyra értékelhető „nemzeti” író, aki értelmét látta annak, hogy a vers, az epika, a dráma és az író mint értelmiségi aktívan beleszóljon a minden magyar állampolgár életét meghatározó dolgokba. Ebből a szempontból „hazában” gondolkodott, ámbár legfőbbképp a korszak elitjei érdekelték. Mi okból? Miért a Svábhegy lett a preokkupációja? Újra

kellene gondolni Magyarországon az elkötelezettség, angazsáltság kérdését, mint aminek a szépirodalomban és az irodalomkritikában is mégoly nagy jelentősége lenne.

A konferencia résztvevői közül Nemes Z. Márió fókuszál az életmű ezen vonatkozásaira, kifejezetten „hungarofuturista” szemszögből, amivel mintha idézőjelbe tenné a saját véleményét, ehelyett, kritikáját tompítandó, a HUF csoport madárnyelvén beszél, mégis az ő szövege a kötet egyetlen kritikus szellemű írása. Bazsányi Sándor szépen, de haloványan ír Térey közéleti szerepfelfogásáról, a „hídember”-szerepről, ennek kultúraközvetítő vetületeiről, amit a költő-értelmiségi később átfordít a talán kevésbé patetikus hangzó, párbeszédet szorgalmazó óhajba – ámbár, tegyük hozzá, ez is csak egy közhely, melynek nincs valósága. A közélet a kötet végén közölt két beszélgetésben kerül még szóba Térey színházi munkái és interjúi kapcsán, és némely tanulmány megemlíti a szerző *kockázatos* témaválasztásait.

A tanulmányok, lévén szó kifejezetten tudományos konferenciáról, majdnem mind műközpontúak. Amit tárgyalnak, az Térey János sokszínű, polifon költői nyelve, mely felfrissítette a magyar poézist és a drámát, műfaji újításai, hangnem-modulációi, a pátosz, az irónia, a szarkazmus új értelmezése és változatos nyelvi megnyilvánulásai. A költő sajátos, transznacionális térpoétikája a kommentátorok figyelmének előterében van – valóban ez volt a magának Térey vezetéknév választó szerző legnagyobb újítása. A térségi kontextus magától értetődően összefügg a történelmi revízióval, mint ezt Bengi László árnyaltan kifejti. Az életműben megjelenő terek egyszerre referenciálisak és imagináriusak, valóságok és metaforikusak, ezért is fontosak a „psichogeográfia”, a „palimpszeszt tér” és az „archeológiai várospoétika” fogalmak. Érdekes irodalomtudományi kérdés, hogy a valós tér hogyan alakul át irodalmi térré, nyelvi konstrukcióvá, és mint olvadnak bele az otthonosság/otthonalanság, ismerőség/idegenség, távoliség/közelség, köznapiság/mitikusság pszichés és szellemi momentumai, minőségei, sőt még a szakrális, vallási képzetek is. A térkezelés mögött mindazonáltal igen komoly építészeti, urbanisztikai, kultúrtörténeti kutatás, tudás áll. Térey nevelődési története városokhoz és városrészekhez kötött, a helyeknek nála emocionális és mentális jelentősége van, és ezt sikerült ábrázolnia. (Tolnai Ottó számára jelentenek még ilyen sokat – a Téreyénél jóval tágabb kontextusban – a terek. A versek epikus ívei, kerettörténetei is Tolnaihoz közelítik Téreyt.)

Fölösleges szörszálhasogatásnak tartom a kérdést, amin többen rágódnak, hogy minek nevezzük Térey főműveit, verses regénynek, verses epikának vagy maradjon „regény versekben”, hiszen az a lényeg, hogy ez a kihaltnak tekintett műfaj valóban megújult nála, és olvasóbarát szövegeket köszönhetnek neki az olvasók. Térey tudott mesélni és igyekezett túllépni a befogadhatatlanságig komplikált verselés fokán, annak ellenére, hogy a lapidarikusság, az enigmatikusság korábban őt is jellemezte. Kérdés marad, hogy beszélhetünk-e nála alkotói fejlődésről? Közösség felé fordulásról? A verseszéd retorizáltságát, sőt túlretorizáltságát, amiről többen is említést tesznek, nem lehet-e úgy is értelmezni, mint az olvasóval való kapcsolattartás óhaját? A drámaírás felé fordulása bizonyára arra vall, hogy közösséget – közönséget szeretett volna látni maga körül. Vajon ez a vágya, a kultuszon innen és túl, teljesült-e?

Nagy téma Térey iróniája és öniróniája, „posztiróniája”, mi több „poszt-posztmodern iróniája” is, mely a szerzők egybehangzó véleménye szerint termékeny többértelműségekhez vezet, de „az irónia detotalizációjáról” is beszélhetünk nála. Az egyik szerző, Smid Róbert „az irónia totális regressziójáról” beszél (109), ami a tanulmány nehézkes levezetései miatt homályos, ám izgalmas tétel marad. Smid és Z. Kovács Zoltán esetében az irodalomtudományos szaknyelvbe, annak is bizonyos móduszába való bezárkózás a párbeszédetől való elzárkózás jele, ami mégoly érdekes mondanójukat is elfulladásztja.

A tanulmányok kitérnek a Térey-féle szarkazmusra, szatirikus-parodisztikus hangvételre is, ami a társadalmi szatíra velejárója. Téreynél az önfelmagasztalás mint versbeszéd is képes szarkasztikussá válni, következésképp leleplezni a saját ürességet, tartalmatlanságot, a fásultságot. Ezért is kérdés marad, hogy Térey mennyire messzire ment el a társadalomkritikában, politikakritikában, nem torpant-e meg a téren. Mennyire jellemzi a „diszkurzív igazodási kényszer” (113)? Korai halála miatt, hiszen ötvenéves sem volt, nem tudott eljutni a teljes szuverenitáshoz, csupán, ahogy Nemes Z. Márió írja, „egy NER-telenített NER elképzelésének kísérlete”-ig (81). Sipos Balázs két írását kell elővenni, hogy világosan lássuk Térey társadalomszemléletének, (meta)-politikájának korlátait.¹

Többen foglalkoznak azzal is, hogy Térey hogy s mint bánt a közhelyekkel, sztereotípiákkal, hiszen e téren is újító volt. Felfigyelt arra, hogy a közhelyek két utat kínálnak: fennáll a másikkal való kommunikáció elakadásának veszélye, ugyanakkor a nyitottá válás lehetősége is. A köznapi beszéd, a populáris kultúra, az internetes és a menedzserzsargon, a pesti szleng stb. beemelése a költészetbe, egyáltalán az irodalmi szövegekbe egyértelműen jót tett a magyar irodalomnak, akárcsak korábban Kukorelly Endre „nyelvújítása”, és ma már nem újdonság, ha nyelvi rakoncátlankodásokkal találkozunk. Térey sosem engedett a sokszólamúságból, mindig keverte a nyelvi regisztereket és ezáltal jófajta feszültséget léptetett életbe a nyelven belül, a vulgáristól a fenségesig, az élőbeszéd lazaságától a hagyományos költői beszéd veretességéig és a bibliai gondolkodásmód nyelvezetéig sokféle skálán tudott játszani. Nyitva marad a kérdés, hogy a művészetének van-e transzcendens távlata? („A NER transzcendentális jelöltjén” kívül, hogy ismét Nemes Z.-t idézzem.) A táj mindenestre „Isten utolsó ujjlenyomata” maradt számára; kontemplatív tájszemlélete további kutatásokat kíván.

Térey „katasztrófa-költészetet” művelt, a klimatikus disztópiának is könyvet szentelt – vajon opusai közt ezek a „pszeudoutópiák” a legaktuálisabbak? A történelmi katalizmák – jelenkori disztópiák fesztáv egészen biztos meghatározó koordináta az oeuvre-ben. A téropétikájához kapcsolódik a történelmi katalizmák markáns jelzése

¹ Lásd SÍPOS Balázs, „Az önfelmentés retorikája. Imaginárius szövegdrótok Térey János *A Legkisebb Jégkorszak* című művében”, *Jelenkor* 59, 2. sz. (2016): 213–221, és a *Mércén* olvasható szövegét: „A Térey Kft., avagy az utolsó nem költő: Metapolitikáról és egy posztumusz verseskötetről”, hozzáférés 2024.09.14, <https://merce.hu/2020/05/24/a-terey-kft-avagy-az-utolso-nemzeti-kolto/>.

(és a romesztétika nála nemcsak negativitást hordoz), valamint a „fantazmatikus múlt” (vagyis a kitalált múlt) megidézése, avagy a szimulákrumok kritikája, amiben Térey erős volt. Ebben a témában is Nemes Z. Márió mondja a legtöbbet a „fantazmatikus identitásnarratívákról” és a „pszeudooperettvilágról”.

Minden Térey-olvasó tudja, hogy az életműben a szociológiai megragadásnak milyen fontos szerepe van, ám ebben bizonyára túl sok oldal jut a felső tízezernek, a neoliberais „high life” elitnek és az ő luxusesztétikájuknak, mintha a költőt lenyűgözte és fogva tartotta volna ez a fajta luxus és hanyag elegancia. Pályájának nyitánya egybeesett a rendszerváltozással, és izgalommal figyelte az új elit berobbanását. Mintha a politikus osztállyal szerencsétlenül összefonódott kortárs magyar burzsoázia, a menedzserosztály mögött kullogna a lézengő értelmiségi. A „gasztro-, divat- és designesztétika” ínycsiklandó lehet az olvasó számára, aki azonban hamarosan kénytelen észrevenni ennek geil ürességét. Az alsóbb társadalmi rétegek nem lépték át a szerző ingerküszöbét, szociális érzékenysége hiányos maradt, ezért nagy kérdés, hogy beszélhetünk-e nála realizmusról, netán újrealizmusról. Nem féloldalas realizmus-e ez? Hogy a sokak által kultivált szegénységirodalom mellett nála megszületett a felső tízezer választékos iróniával ábrázolt tablója, az mindenesetre a kortárs irodalom vívmányának tekinthető.

A kötet sokat foglalkozik Térey drámaival, a wagneri hagyomány felkarolásával, a parafrázisdrámákkal, a misztériumdráma fölelevenítésével – a szerző életművének drámai része alaposan feldolgozott és terminológiailag is tisztázottnak tekinthető, s hogy ezek a „színházi radikalizmusról” tanúskodó drámák mennyire (nem) illenek bele a magyarországi színházi világba, arról a kötet végén közölt beszélgetésből lehet informálódni, amelyben Térey „csodálatos fordításai” (241) sem maradnak említés nélkül. Ami kimaradt, az a polgári szalondrámáknak és a svábhgyei luxusban élő újjgazdagok dramolettjeinek összehasonlítása.

A fentiek során szándékosan nem említettem név szerint mindegyik tanulmány szerzőjét, mert egy konferencia a közös munka, az együttgondolkodás terepe kellene, hogy legyen: olyan hely, ahol az eltérő megközelítések találkoznak, és ahol a résztvevők közösen kísérlik meg egy életmű áttekintését, felmérését vagy egy-egy problémakör izgalmas kifejtését. Ez a mostani, 2022 októberében megrendezett konferencia volt az első Téreynek szentelt tanácskozás, melyen tizenhárom irodalomtudós vett részt, a kötetben való megjelenés sorrendjében: Bengi László, Szirák Péter, Bodroghi Csilla, Z. Kovács Zoltán, Nemes Z. Márió, Smid Róbert, Oláh Szabolcs, Bazsányi Sándor, Hegyi Dániel Tibor, Maczák Ibolya, Osztrólczyk Sarolta, Sebestyén Attila és Valastyán Tamás. Ők mind támaszkodtak az *Erővonalak* című 2009-ben megjelent tanulmány- és kritikakötetre, a legtöbbet idézett irodalomtudósok, irodalomtörténészek pedig Margócsy István, Balajthy Ágnes, Melhardt Gergő, Bárány Tibor és Márton László. A kötet végén közölt két beszélgetés résztvevői: Kovács Krisztina, Papp András, Tasnádi Bence, Tompa Andrea (színházi témában), valamint Darvasi Ferenc, Kormos Lili és Nagygyéci Kovács József (az interjúkötet témájában). A Petőfi Irodalmi Múzeum kiadásában online formában megjelent tanulmánykötet

mindent egybevéve igazolja, hogy Térey János korszakos költő volt, akinek a sors csupán három évtizedet engedélyezett az irodalmi munkára, melynek gócpontjai máig inspiratívak tudnak lenni, ha a kritikusok segítenek jó kérdéseket föltenni. Az előszóban a szerkesztők azt írták, hogy a kötet a kultikus fejlemények „mellé” teszi meg hozzájárulását, azonban a kultusz *ellenében* elkelve a kritika is, mivel a kultusz pont olyan groteszk „fejleményekhez”, elitizmushoz, a menedzsermentális támogatásához, az irodalom politikai kihasználásához vezet, amelyeket éppen Térey bírált szóban és írásban. Ahogy Valastyán Tamás írja: „a magyar irodalomban az írókat, költőket illető hagiológiai felmitizálás éppen olyan veszélyeket képes rejteni magában, mint a teljes feledés. [...] vigyázzunk az emlékezéssel, mementoállítással, mert a benne rejlő nagy veszély az, hogy éppen az válik olvashatatlanná, akire, amire emlékezünk” (241).

Ugyanakkor olyan érzékeny, az irodalomelméleti fontolgatásokon túlmutató, beleérző elemzésekre is szükség mutatkozik, amelyet Bodroghi Csillától olvashatunk ebben a kötetben a *Protokollról (Hegyek és katlanok: Egy válság topográfija)*. Az irodalomtudósnak arra is válaszolnia kell, hogy miért *szeretünk* egy-egy művet vagy annak valamely aspektusát. Valastyán Tamás ezt az utat választotta, *A tranzitív olvasás alakzatai: Ahogyan Borbély Szilárd és Térey János egymást olvassa* című tanulmánya a kötet másik legszebb dolgozata, melyben Barthes nyomán bevezeti a „tranzitív olvasás”, „az olvasás általi átjártság” fogalmát, amelyek szerintem az írásra is kiterjeszthetők, és közelebb vihetnek bennünket Térey és a hagyomány kapcsolatának megértéséhez is, hiszen őt a hagyomány általi átjártság jellemezte, miközben a legmaibb jelenségek ábrázolásával küszködött.

A konferenciakötetben számos verselemzéssel is találkozhatunk, kiemelném a *Hadrianus Redivivus* hosszúvers nagyon alapos analízisét Oláh Szabolcs tollából és „a feléléstés aposztrofikus poétiákájáról” meg a „létesítő nyelvről” mondottakat, valamint Bazsányi Sándor *Perszephoné levele*-elemzését. Hiányzik azonban a *Káli holtak* és a memoártöredékek felmérése, az utóbbiban olvasható mikrotörténelem tüzetes szemügyre vétele; hogy Térey a nonfictionben is erős volt, arról Sebestyén Attila írt az építészeti, urbanisztikai cikkeket vizsgálva, ezek új aspektusból való számbavételét javasolva.

A tanulmánykötet idézetcíme telitalálat, meg is történt a „szellős terek” végiglátogatása és a szűkre mért életidőben keletkezett művek egy részének vizsgálata, elkezdődött a Térey-redivivus.